

CODEX CUMANICUS'TA BİTKİ ADLARI

Yasin KARADENİZ¹

ÖZET

Kuman-Kıpçaklarına ait eser olan Codex Cumanicus, Türk dili tarihinde Latin alfabesiyle yazılmış ilk eserdir. Codex Cumanicus, İtalyan tüccarlar ile Fransiskan papazlarının, Kuman-Kıpçakların yaşadıkları bölgelerde ticaret adı altında yaptıkları misyonerlik faaliyetlerinin sonucu ortaya çıkmış bir eser olarak düşünülmektedir. Codex Cumanicus'ta insan hayatıyla ilgili zengin bir söz varlığı hazinesi bulunmaktadır. İnsan uzuvları, hayvanlar, madencilik, din terimleri, tıp, giyim-kuşam, renk adları, ticaret, savaş aletleri, yemek adları, takvim, hukuk gibi geniş bir alanı kapsayan bu söz varlığı hazinesi Kuman-Kıpçakların yaşam biçimlerine dair bilgiler vermektedir.

Bu makalede Codex Cumanicus'taki bitki adları tespit edilmiş ve bu adların geçmişten bugüne Türk dilindeki kullanımları açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Codex Cumanicus'taki bitki adlarının pek çoğunun Eski Türkçe döneminden günümüz Türk lehçelerine kadar kullanıldığı belirlenmiştir. Bazı bitki adları ise sadece Kıpçak döneminde kullanılmıştır. Ayrıca o dönemde Kuman-Kıpçaklarının kullandığı yabancı bitki adlarının sayısının fazla olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Codex Cumanicus, bitki adları, Kuman-Kıpçaklar, Eski Türkçe, söz varlığı.*

THE PLANT NAMES IN CODEX CUMANICUS

ABSTRACT

The Codex Cumanicus, a work belonging to Cuman-Kipchaks, is the first work written in the Latin alphabet in Turkish language history. Codex Cumanicus is thought to be a work that has emerged as a result of the missionary activities of Italian merchants and Franciscan priests conducted under the disguise of trade in the regions where Cuman-Kipchaks lived. In Codex Cumanicus, there exists a rich vocabulary about human life. This vocabulary consisting of a wide range of topics including human limbs, animals, minerals, religious terms, medicine, clothes, colors, trade, war apparatus, food names, calendar and law provides extensive information on lifestyles of Cuman-Kipchaks.

The purpose of this study is to identify the plant names as designated in the Codex Cumanicus and to discuss the historical use of these names in Turkish language from past to today. According to the findings of this study, most of the plant names in Codex Cumanicus have been used in Turkic dialects from Old Turkic period up till today. Some of the plant names were used only during Kipchak period. In addition, the study

¹ Arş. Gör. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ykaradeniz57@gmail.com.tr

evidences that the number of foreign plant names used by Cuman-Kipchaks was relatively high in that period.

Keywords: *Codex Cumanicus, plant names, Cuman-Kipchaks, Old Turkic, vocabulary.*

0. Giriş

Kumanlar 11. yüzyılın başlarında Türkistan'dan Karadeniz'in kuzeyine doğru göç hareketi başlatıp daha önceden bölgeye yerleşen Oğuz-Peçenek boylarıyla birlikte hâkimiyet kurarak Rus ve Macarlarla mücadele etmişlerdir. Ancak 1103 yılında Kumanların Ruslara yenilmesi ile bu hâkimiyet bozulmuş, Kumanlar yerlerini doğudan gelen Kıpçak boylarına terk etmişlerdir. Birbirleriyle kaynaşan Kuman-Kıpçak boyları 13. yüzyılda Kıpçak adı altında yeniden birlik sağlamışlardır. Bu birliği İslam kaynakları *Kıpçak*, Batı kaynakları *Cuman*, Ruslar ise *Polovets* şeklinde adlandırmaktadır (Karamanlıoğlu, 1994: XVII; Kasapoğlu, 2012: 18). XIV. yüzyılın başlarında İtalyan tüccarlar ve Fransiskan papazları, Aşağı Volga bölgesinde yaşayan Kıpçaklar arasında öğrendikleri Türkçe ile Hristiyanlığı yaymak için birçok dinî metni, Hristiyanlığa ilişkin dua ve ilahileri Türkçeye çevirmişlerdir.

Kıpçak Türklerinin konuşma dili, (Ermeni Kıpçakçası hariç) yazı dili haline gelmemiştir. İncelemesi yapılacak olan *Codex Cumanicus* da Kıpçakların konuşma dilinden derlenmiş bir eserdir (Ercilasun, 2006: 382). *Codex Cumanicus*, İtalyan tüccarlar ve Alman Fransiskan papazlarından oluşan bir grup tarafından Kuman Kıpçaklarının yaşadıkları bölgelerde konuşulan Ermeni Kıpçakçasından derlenmiş iki bölümlük bir eserdir. Doğu Avrupa'dan Kafkasya'ya, Batı Sibirya'dan Kuzeydoğu Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılan Kıpçakların dilini en iyi yansıtan eser Latin harfleriyle yazılmış olan *Codex Cumanicus*'tur.

"Kumanlara ait bilgiler metni" anlamına gelen *Codex Cumanicus*'ta sözlüğün yanı sıra Kıpçaklara ait dil ve folklor özellikleri de yer almaktadır. Eserin ilk satırlarında yer alan 11 Temmuz 1303 tarihi araştırmacılar tarafından uzun süre tartışılmış fakat kesin bir sonuca varılamamıştır. Konstantin Jireček, Willy Bang, Kont Geza Kuun bu tarihin eserin telif tarihi olduğunu söylemişlerdir. Samoyloviç 1294, Gabain 1330, Ligeti 1292-1294, Malov 1295-1296, Drimba 1294 yılında eserin yazıldığını söylemiştir. Argunşah ve Güner ise 1303 tarihini, istinsah tarihi olarak düşünmektedirler (Argunşah-Güner, 2015: 22). Ali Akar, bu tarihi esas alarak eserin 1303-1362 yılları arasında yazılmış olabileceğini söylemiştir (Akar, 2014: 218). Ayrıca eserin yazıldığı yer konusunda da kesin bir bilgi

yoktur. Eserde dinî metinlerin dışında Latince, Farsça, Türkçe gramer bilgileri, Türkçe-Almanca sözcükler listesi ve Kıpçakça bilmeceler yer almaktadır. Eser meşhur kitapsever Petrarca'nın eline geçmiş Petrarca da 1262 yılında bu kitabı başka eserlerle birlikte Venedik Cumhuriyetine bağışlamıştır (Çağatay, 1978: 141; Tekin, 1978: 590). Eserin tek nüshası bugün Venedik Katedrali Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Güner, 2013: 25). Codex Cumanicus², 55 yapraklı İtalyan ve 27 yapraklı Alman bölümü şeklinde iki defterden ibarettir. Daha sonra tek cilt haline getirilmiştir.

Eseri Batı'da bilim dünyasına tanıtan kişi J. Klaproth olmuştur.³ Klaproth 1828'de eser hakkında çeşitli bilgilerin yer aldığı parçaları yayınlamıştır. CC'nin ilk neşrini ise 1880'de Kont Geza Kuun Budapeşte'de yayınlamıştır.⁴ Radloff 1884-85 ve 87'de eserin neşri ve dil malzemesi üzerine yazılar yazmıştır.⁵ Sonrasında P. Hunflafy, J. Gyârfâs ve W. Bang eser üzerinde çeşitli çalışmalar yapmışlardır (Çağatay, 1944: 761). 1942 yılında Grönbech CC'nin sözlüğünü hazırlamıştır.⁶ Eserin diliyle alakalı en kapsamlı çalışmayı A. von Gabain yapmıştır.⁷ Bu çalışma 1979'da Mehmet Akalın tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Romen Türkolog V. Drimba "Syntaxe Comane, Bucureşti, 1973" adlı çalışmasında CC'nin sentaksı üzerinde durmuştur. Ufuk Tavkul ise yaptığı çalışmada Codex Cumanicus'un söz varlığını Karaçay-Malkar Türkçesi söz varlığı ile karşılaştırmıştır.⁸ Kemal Aytaç, Grönbech'in 1942 yılında yapmış olduğu sözlük çalışmasını Türkiye Türkçesine çevirmiş 1992 yılında Kültür Bakanlığı yayınları arasından çıkmıştır.⁹ Türkiye'de Codex Cumanicus üzerine yapılmış en kapsamlı çalışma Mustafa Argunşah

² Buradan itibaren CC kısaltması ile verilecektir.

³ "Vocabulaire latin, persan et coman, d'après un manuscrit écrit en 1303 et provenant de la bibliothèque du célèbre poète Petrarca", Memoires relatif a l'Asiet, III, Paris, 1828.

⁴ Codex Cumanicus-Bibliothecae Ad Templum Divi Marci Venetiarium, Budapeste, 1880.

⁵ Wilhelm Radloff, "O yazıke Komanov po povodu İzlanya Kumanskogo Slovarya" Mém AIS XLVIII, No 4, 1884, s. 1-53; "Zur Sprache des Komanen", Intztchi, 1884, s. 377-382; "Das Türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus", Memories de l'Academie imperiale des sciences de St. Petersburg, VI serie XXV 6, 1887.

⁶ Komanisches Wörterbush-Türkischer Wortindex zu Codex Cumanics, Kopenhagen, 1942.

⁷ "Die Sparche des Codex Cumanicus", Fundamenta I, Wiesbaden, 1959".

⁸ Ufuk Tavkul, "Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 15, Bahar 2003, ss. 45-81.

⁹ Kaare Grönbech, Kuman Lehçesi Szölüğü, çev. Prof. Dr. Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992.

ve Galip Güner tarafından 2015 yılında yapılmıştır. Bu çalışmada CC'nin ayrıntılı gramer bilgisi verildikten sonra I. ve II. defterin metinleri verilmiş ve sonrasında metnin tıpkımbasımı verilmiştir.

CC, tek bir kişinin değil birkaç kişinin eklemeleriyle oluşan bir çalışma olduğu için, eserin yazı şekillerinde farklılıklar bulunmaktadır. Eserin ilk kısmını oluşturan İtalyan bölümün, Gotik yazı biçimiyle Venedikli ya da Cenevizli tüccarlar ve Fransiskan rahipleri tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Ligeti ise eseri Venedikli bir tüccarın yazdığını savunmuştur (Argunşah-Güner, 2015: 25).

55 yapraktan oluşan İtalyan bölümünde iki sözlük ve bazı gramer kuralları yer almaktadır. Bu sözlüklerden ilki Latince-Farsça-Kıpçakça sütunlar halinde alfabetik olarak hazırlanmıştır, diğer sözlük tematik olarak hazırlanmıştır ama yaklaşık 200 kelimenin Farsça- Kıpçakça karşılığı yoktur. Alman bölümünün ise birkaç yazı tipi bulundurduğu için farklı kişilerin katkısıyla oluşturulduğu düşünülmektedir. 27 yapraktan oluşan Alman bölümünde Kıpçakça-Almanca ve Kıpçakça-Latince sözlükler, çeşitli İncil parçaları, ilahiler, Kıpçakça bilmece ve atasözleri bulunmaktadır (Ercilasun, 2006: 387; User, 1999: 225).

Codex Cumanicus dinî ya da ticari amaçla yazılmış olduğu için eserde Hristiyanlığa ait dini terimler, ticaret mallarını tanıtan terimler yoğunluk kazanmıştır. Bunun yanı sıra bitki ve hayvan adları eşya, ölçü, takvim, hukuk, fiiller gibi geniş bir alanda söz varlığına sahiptir. Eserin Fransiskan papazları tarafından kaleme alınmış olması ve dinî söz varlığının sayıca fazla olması, misyonerlik faaliyetleri amacıyla yazılmış olduğu görüşünü kuvvetlendirmekle birlikte eserde günlük hayatın bütün gereçlerini içeren söz varlığı dikkat çekicidir. Codex Cumanicus'un zengin kelime hazinesi ve Latin alfabesi ile yazılmış olması, harflerin ve kelimelerin okunuşundaki karışıklığı ortadan kaldırmıştır. Ayrıca eserin Kıpçakların konuşma dili esas alınarak hazırlanmış olması ve dönemin edebî dilinin dışında özel kullanımları da barındırması dikkat çekicidir.

Son dönemde Codex Cumanicus ile ilgili birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. Bu çalışmada eserde geçen bitki adları belirlenmiş, insan hayatındaki yerine göre sınıflandırılmış ve bu bitki adlarının Türkçedeki etimolojileri incelenmiştir. Böylelikle Kuman Kıpçaklarının yaşadıkları bölge ve yaşam biçimleri hakkında bilgiler oluşturulmaya çalışılmıştır. Eserde tespit edilen bitki adları kendi içerisinde sınıflandırmaya tabi tutularak 1. Çiçekler, 2. Meyveler ~ Yemişler, 3. Ağaçlar, 4.

Baharatlar, 5. Otlar, 6. Sebzeler, 7. Baklagiller şeklinde gruplandırılmıştır.

Bu çalışmada M. Argunşah ve G. Güner'in "Codex Cumanicus" adlı eserinde geçen bitki adları taranmıştır. Bu kaynak eserden hareketle bitki adlarının köken bilimsel incelemesi ile tarihî ve günümüz Türk lehçelerindeki kullanımları gösterilmeye çalışılmıştır. Bitki adlarının Türk lehçelerinde kullanımlarının transkripsiyon harfleri ile gösterilmesinde, Kültür Bakanlığı yayınlarından çıkan "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü" esas alınmıştır.

1. Çiçekler:

1.1. çiçek [flos, zizac] "çiçek".

Codex Cumanicus 13b/1'de Latince karşılığı *flos* şeklindedir. Eski Türkçeden itibaren *çeçek* şeklinde kullanılmaya başlamıştır. Ramstedt *çeç*-<seç- kökünden geldiğini belirtmiştir. Bunu desteklemek için Eski diyalektlerde *seç*-(>seş->şeş-) kökünün kullanılmasını örnek göstermiştir. Clauson, Şçerbak ve Räsänen de Ramstedt ile aynı görüştedir. Türkçedeki *çeçek* Moğolcaya *çeçeg*~*seçeg* olarak geçmiştir (Radloff, 1935: 428a; Clauson, 1972: 400-4014; Şçerbak, 1997: 112/109). Günümüz Türk lehçelerinde Az. *çiçäk*, Bşk. *säsäk*, Kzk. *şeşek*, *korasan*, Kgz. *çeçek*, Türkm. *māma*, Özb. *çeçäk*, Tat. *çäçäk*, Yuyg. *çeçäk* şeklinde kullanılmaktadır.

1.2. sonbul [spicus, sonbul] < Far. sunbul "sümbül".

Latince karşılığı olarak CC 41a/24'te *spicus* verilmiştir.

Sevortyan sözlüğünde başak, başak şeklinde bir çiçek olarak tanımlamış ve Arapça kökenli olduğunu belirtmiş ancak etimolojisi konusunda fazla bilgi vermemiştir (Nişanyan, 2007: 823). Günümüz Türk lehçelerinden Azerbaycan, Özbek, Türkmen Türkçesinde *sümbül* şeklinde, Kazak Türkçesinde *sümbil*, Tatar Türkçesinde *sömbil*, Yeni Uygur Türkçesinde *sumbul* şeklinde kullanılmaktadır.

2. Meyveler ~ Yemişler:

2.1. yemiş [fructus, yemís] "meyve, yemiş".

CC'de Latince *fructus* karşılığı verilmiştir (CC 13b/2, 39b/15, 53a/25). Eren bitkilerde çiçeğin döllenişle oluşan ve tohum taşıyan organı şeklinde tanımlamıştır (Eren, 1999: 451-452). Eski Türkçeden beri kullanıldığı görülmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *yemiş* şeklinde kullanılmıştır (Caferoğlu, 2015: 297). Clauson *ye*-kökünden geldiğini savunmuştur (Clauson, 1972: 938b). Ligeti ise *yemiş* kelimesinin -ş ekiyle türemiş türevi olduğunu belirtmiştir. Räsänen de bu görüşü desteklemiştir. Ramstedt ve onun görüşünü otorite kabul eden bazı Türkologlar ise *yemiş* kelimesinin Çuvaşça *yimül* biçiminden geldiğini desteklemişlerdir (Ligeti, 1986: 231;

Räsänen, 1969: 197; Ramstedt, 1922-23: 33). Türkçedeki -ş'lerin bazı örneklerde Çuvaşçaya -l şeklinde geçtiği görülmektedir: Türkçe şişek (<tişek) > Çuvaşça şāla (şāla pulā). Fakat bazı durumlarda Çuvaşçadaki Türkçe -ş'ler -ś biçiminde kalmıştır: Türkçe yemiş > Çuvaşça śimeś. Ramstedt ve onun görüşünü destekleyen diğer Türkologların bu istisnai durumları görmezden geldiği anlaşılmaktadır.¹⁰ Ancak bu Türkologlar -miş/-miş ekinin kökeni konusunda fikir beyan etmemişlerdir. Arapçaya yamış, yāmīş Bulgarcaya yemiş, emīş; Sırpçaya jimişi; Yunancaya yemisia, ğemisia şeklinde Türkçeden geçmiştir (Doerfer, 1963-75: 1898; Karaağaç, 2008: 923). Günümüz Türk lehçelerinden Nog. yemiş, Bşk. yimiş, KKlp. jemis, Kzk. jemis, Kgz. jemis, Özb. yemiş, Tat. cimiş, , Yuyg. yemiş, TatK. cimiş, Hak. imes, Tuv. çimis, Alt. yemiş, Şor. cemiş şeklinde kullanılmaktadır.

2.2. koz [nuces, chox] “ceviz”.

CC 46a/26'da *nuces* kelimenin Latince karşılığı olarak verilmiştir. Eren, kelimeye iki anlam vermiştir. Birincisi “ceviz”, ikincisi “iskambil oyunlarında diğer kâğıtları alabilen, onlara üstün tutulan belirli kâğıt.” Gülensoy Farsça *gawz*, *goz* ile aynı anlamda olduğunu ve Türkçe *koz*'un, Farsça *ġawz* > Ar. *cauz* olduğunu dile getirmiştir. Gombocz Zoltan, *koz* kelimesinin Altayca olduğunu savunmuştur. Eren ise Farsça *gawz* kelimesinin Arapça vasıtasıyla Türkçeye *ceviz* şeklinde geçtiğini söylemiştir. Eren, Gombocz'un Türkçe *koz* sözcüğünü yanlışlıkla Altayca verilerle karşılaştırdığını belirtmiş; Gülensoy ise Gombocz'un doğru olanı yaptığını söylemiştir (Eren, 1999: 255; Gülensoy, 2011: 550; Gombocz, 1905: 255). Anadolu ağızlarında ceviz anlamında kullanılmaya devam etmektedir (DS, 2945). Günümüz Türk lehçelerinde kullanımı ise şu şekildedir: Az. cövüz, Kzk. janğak, Kgz. canğak, Özb. *yānğāq*, *ceviz* anlamındaki *koz*, günümüzde Azerbaycan Türkçesinde *goz*, Türkmen Türkçesinde *höz* şeklinde kullanılmaya devam etmektedir.

2.3. **kiras** [celexia, chiras] Yun. kerási < Rum. κεράσι kirsche “kiraz”.

CC 53a/26'da kelimenin Latince karşılığı *celexia*'dır. Etimolojisi konusunda farklı görüşler vardır. Türkologlar, Latince *ceresia*'dan geldiği görüşü üzerinde yoğunlaşmışlardır. Latince *ceresia* şekli İspanyolcada *cereza*, Fransızcada *cerise*, İtalyancada *cilliegia*, Rumencede *cireášă*, İngilizcede *cherry*, Almandada *kirsche* olarak kullanılmaktadır. *Kiras* Azerbaycan Türkçesinde ve Kırgız

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Eren (1999: 451-452)

Türkçesinde *gilas*, Özbek Türkçesinde ise *gilâs* şeklinde kullanılmaktadır.

2.4. armut~kértme [pirus, armut vel chertme] < Far. armūd, amrūd, anbarūt amrūt “armut”.

CC 53a/27’de *pirus* Latince karşılığı olarak verilmiştir. Yaygın düşünceye göre Farsçadan dilimize geçmiştir (Doerfer, 1971: 290; Räsänen, 1949: 233 V 27a; Şçerbak, 1997: 100/27 169; Brockelmann, 1954: 18). Gülensoy, Türkçe *murt* bitki adından hareketle *al+mur(u)t>almurt>armut* şeklini almış olabileceği üzerinde durmuştur. Bu görüşünü de kelimenin KKlp., Özb. ve Kgz. Türkçelerinde *almurut* biçimlerinde kullanılmasıyla desteklemiştir (KBS, 603). *armut* kelimesini Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren takip edebilmekteyiz (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 60/46, 408/318). Doerfer, Özbekçedeki biçimin Tacikçeye *âlmurat*, *âlmürüt* şeklinde geçtiğini ve Farsçadaki örneklerin ise önce Türkçeden geçmiş olabileceğini belirtmiştir sonrasında ise *armut*’un Farsçadan geldiğini (?) işaretiyle açıklamıştır (Doerfer, 1967: 213). Eren ise *armut*’un Farsçadan geldiği yaygın görüşüne katılmıştır (Eren, 1999: 18). Tietze de Farsça *emrud*’dan geldiği görüşüne katılmıştır (Tietze, 2002: 199). Tarihî ve yaşayan Türk lehçelerinde armut için *kertme* kelimesi de kullanılmıştır. Doerfer, bu adın Kıpçak diyalektlerinde devam ettiğini Oğuz grubunda ise *armut*’un kullanıldığını dile getirmiştir. *kerte* Macarcaya *körte* biçiminde geçmiştir. Ligeti *körte*’nin Macarcaya Kıpçaklardan geçtiği görüşüne karşı çıkmıştır (Ligeti, 1986: 291-292). Ayrıca Oğuzca *armut* ile Kıpçakça *kertme*’yi karşılaştırmıştır (Ligeti, 1986: 129). Anadolu’da bazı yörelerde *kertme* hâlâ armut anlamında kullanılmaktadır (DS, 2759). Günümüz Türk lehçelerinde kullanımı ise şöyledir: Az. *armud*, Türkm. *armıt*, Hlç. *amrût*, KKlp., Kzk. *almurt*, Kgz. *almurut*, Özb. *âlmurut*, Yuyg. *armut*.

2.5. ħorma [amindola, ghorma] < Far. ħurmā “hurma”.

CC 53b/13’de Latince karşılığı olarak *amindola* verilmiştir. *Ĥorma*, Azerbaycan Türkçesinde *ħurma*, Başkurt Türkçesinde *ħörma*, Kazak ve Kırgız Türkçesinde *kurma*, Özbek Türkçesinde *ħurmâ*, Tatar Türkçesinde *ħörma*, Türkmen Türkçesinde *ħurma*, Yeni Uygur Türkçesi’nde ise *ħurma* şeklinde kullanılmaktadır.

2.6. narinç [centronum, narinç] < Far. nârenc “narenciye, turunçgiller”.

CC 53b/16’da Latince karşılığı olarak *centronum* verilmiştir. Nişanyan sözlüğünün narenciye maddesinde kelimenin < Ar. nâranc ve Far. nârang’den geldiğini ve Sans. “ejder ağacı” anlamında

nāgaranga/nāranga kelimesinin olduğunu söylemiştir (Nişanyan, 2007: 619).

2.7. alma [pomum, alma] “elma”.

CC 53a/28’de *pomum* kelimesinin Latince karşılığıdır. ET. *alma~almıla*. Brockelmann *almıla* biçiminin haploloji (orta hece düşmesi) yoluyla *alma* şeklini aldığını söylemiştir (Brockelmann, 1954: 12). Karahanlı Türkçesinde *alımıla*, *almıla* biçiminde kullanılmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 77/65). Atalay, Clauson, Dankoff, Rustemov-Kormuşin *al+mıla* biçiminde okumuştur. Bazı araştırmacılar Hind-Avrupa kökenli olan (Hav.abel “elma”+Eski Yunanca melon “meyve, elma”) ismin eski bir zamanda Türkçeye girdiğini söylemişlerdir (Nişanyan, 2007: 126; Sevortyan, 1974: 146). Gülensoy bu görüşe karşı çıkmış, Türklerde yer adı Almatı ve Elmalı isimlerinin yaygın olmasını örnek göstererek *abel*’in *elma* olmasının izah edilmesi gerektiğini savunmuştur (Gülensoy, 2011: 330). Meninski ve Clauson da *alma*’nın Eski Türkçe olduğunu belirtmişlerdir (Clauson, 1972: 146). Eren ise *alma~elma*’nın kökeni konusunda görüş belirtmemiştir (Eren, 1999: 133). Günümüz Türk lehçelerinde ise Türkm., Az., Kzk., Bşk., Nog., KKlp., Kgz., *alma*, Hlç. *alumla*, Çuv. *ulma~yuvış ulmi*, Özb. *âlma* şeklinde kullanılmaktadır.

2.8. beh [pomum cogognum, be] < Far. beh “ayva”.

CC 53a/30’da *pomum* elma kelimesinde olduğu gibi burada da *beh* kelimesinin Latince karşılığı olarak verilmiştir. Farsçada *ābia*, *bih*, *bia* ve *tūc* gibi isimler verilen *ayva*, çeşitli Türk lehçelerinden Tat. *ebi*, Sart. *behi*, Türkm. *beyi* şeklinde de kullanılmaktadır. Orta Türkçede orta hecede göçüşme hadisesi ile *awya* şeklinde kullanılmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 70/56, 421/330). Rusça, *ajva* “Quitte, Cydonia vulgaris” şeklini Türkçeden almıştır (Dmitriyev, 1962: 510-520; Vasmer, 1950-58: 1-7). Räsänen *ayva*’nın kökeni hakkında görüş belirtmemiştir. Tietze *ābia*, *bia* şekillerinin Farsçadan alındığını belirtmiştir (Tietze, 2002: 244) . Clauson, *ayva*’nın Türk yurtlarında yetişmediği gerekçesiyle alıntı olabileceğini söylemiştir (Clauson, 1972: 16b, 268a). Sevortyan ayva maddesine yer vermemiştir. Günümüz Türk lehçelerinde Bşk., Nog., TatK., Blk., *ayva*, Az., Ker., *heyva* Özb. *behi*, Türkm. *beyi*, Yuyg. *bihi* şeklinde kullanılmaktadır.

2.9. pistak [festechum, pistac] < Rum. pistakion “antep fıstığı”.

CC 53b/19’da Latince karşılığı olarak festechum verilmiştir. “fıstık” anlamı ile Codex Cumanicus’ta tespit edilmiştir.

2.10. şaftalu [persicum de t., şaftalu] < Far. şaft-ālū “şeftali”.

CC 53b/4'te *persicum* de t. kelimenin Latince karşılığıdır. Farsçada *şaftālūc* şekli de kullanılmaktadır. Farsçadan Türkçeye geçmiştir (Pelliot, 1925: I, 229; Räsänen, 1969: 439b). Günümüz Türk lehçelerinde kullanımı ise şöyledir: Az. *şāftāli*, Kzk. *şabdālī*, Kgz. *şabdālī*, KKLp., *şabdāl*, Türkm. *şepdelī,şetdāli*, Nog. *şabdāl*, Blk. *şaptal* "kayısı", Tat. *şaptul*, Az. *şāftāli*, Yuyg. *şaptul*, Özb. *şāftāli*.

2.11. erik [soseyna, eric] "erik".

CC 53b/6'da *soseyna* Latince karşılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır (Clauson, 1972: 222a; Musaeu, 1975: 191-193; Doerfer, 1963-75: 7; Räsänen, 1969: 34b; Ligeti, 1965: 18, 135; Egorov, 1964: 291-292). *erik* Kâşgarlı Mahmud'a göre erik, kayısı, şeftali gibi yemışlere verilen ortak bir addır. Türkçeden Moğolcaya *erük* şeklinde geçmiştir (Şçerbak, 1997: 163/440). Bazı Türkologlar Rusça *orjuk*, *urjuk* şekillerinin Türk lehçelerinden geçme örnekler olduğunu belirtmiştir (Tietze, 1967: 136/20; Dmitriyev, 1962: 568; Vasmer, 1950-58: II- 279, III- 189). Doerfer ise *erik*'in *ir-* *er-* kökünden geldiğini dile getirmiştir (Doerfer, 1963-75: 7). Eski Kıpçakçada *erük* şekli kullanılmıştır. Günümüz Türk lehçelerinde kullanımı şöyledir: Türkm. *erik* "kayısı", Kzk. *örük* "kayısı kurusu", Az. *alça*, *erik*, Bşk. *alıça*, *örök*, KKLp. *erik* "kayısı", Tat. *alıça*, *örük* "yabanî kayısı", Kzk. *alıça*, Kgz. *alça*, Özb. *âlçä*.

2.12. mişmiş [mismis, mişmiş] < Ar. mişmiş "kayısı".

CC 53b/7'de *mismis* kelimenin Latincesidir. Türkçeye Arapçadan girmiştir. Farsçaya da *maşmaş*, *mişmiş* şekli Arapçadan geçmiştir. Ancak bu konuda yeterli bilgi bulunamamıştır.

2.13. incir [ficus, ingir] < Far. encir "incir".

CC 53b/8'de *ficus* kelimenin Latince karşılığıdır. Tietze sözlüğünde bir tür meyve şeklinde tanımlamıştır (Tietze, 2002: 721). Ayrıca Türkçe argo sözlüklerinde kadın cinsellik organı anlamında da kullanılmaktadır (Ersoylu, 2004: 26). Farsçada *ancira* şeklinde de kullanılmaktadır. Türkiye'de bazı bölgelerde incir anlamında *incir*'in yanı sıra *yemiş* de kullanılmaktadır. Günümüz Türk lehçelerinde kullanımı ise şöyledir: Az. *incir*, *āncir*, Özb. *āncir*, Yuyg. *āncir*, KKLp. *ancir*, Nog. *incir*, Türkm. *incir*, TatK. *incir*, Kzk. *injir*, Kgz. *ancir*, *ancir*.

2.14. üzüm [vua, xuxū] "üzüm".

CC 53b/9'da kelimenin Latincesi *vua*'dır. Eski Kıpçakçada *üzüm/yüzüm* biçimleri kullanılmıştır. *üzüm* şeklini Eski Türkçeden itibaren takip edebilmekteyiz. Pek çok araştırmacı tarafından *üz-* "kesmek, parçalamak" kökünden geldiği kabul edilmektedir (Doerfer, 1971: 288-289; Doerfer, 1963-75: 473; Clauson, 1972: 288; Eren, 1999: 431). Gülensoy, DLT'deki *üzüş-* fiilini örnek göstererek

üzüm'ün *üz-* kökünden geldiği görüşünü desteklemiştir (Gülensoy, 2011: 1008). Ramstedt, Farsçadan geldiğini söylemişse de bu görüş Türkologlar tarafından kabul görmemiştir (Ramstedt, 1914-16: 149). Rusçaya *izyum*, *izjum* şeklinde Türkçeden geçmiştir (Doerfer, 1963-75: 473). Moğolcadaki *üz*m şekli de Türkçeden alıntıdır (Räsänen, 1969: 524b; Radloff, 1935: 460b). Günümüz Türk lehçelerinde ise şöyle kullanılmaktadır: Nog. *üzim*, TatK. *yözim*, Bşk. *yözöm*, Az. Özb. Türk. Yuyg. Ker. *üzüm*, Özb. *usum*, Kgz. Kzk. Krç. Blk. *cüzüm*, Kzk. KKlp. *jüzim*, Han. *üzim*, Ker. *üzim*.

2.15. kastana [datillum, castana] < Rum. kástana “kestane”.

CC 53b/12'de kelimenin Latincesi *datillum* şeklinde verilmiştir. Eren, Rumcada kullanılan *καστανιά*'nın Ermenice *kask* “kestane”, *kaskeni* “kestane ağacı” dan geldiğini belirtmiştir (Eren, 1999: 234). Almandada *kastanie*, Fransızcada *châtainie*, İngilizcede *chestnut* şeklinde geçmektedir. Ayrıca Eren, Macarcadaki *gesztenye* şeklinin Balkan dillerinden alındığını ifade etmiştir (Eren, 1999: 234). Günümüz Türk lehçelerinde kullanımı ise şöyledir: Az. *şabalıd*, *kästänä*, Bşk. *kaştan*, Kzk. *talşın*, Kgz. *kaştan*, Özb. *şabalut*, *käştän*, Türk. *kaştan*, Yuyg. *kaştan*.

2.16. badam [cocomarum] < Far. bādām “badem”.

Eserde kelimenin Latince karşılığı olarak *cocomarum* verilmiştir. (CC 53b/14, CC 65b/37) Farsçadan dilimize girmiştir. Kıpçakçada *d > y* ünsüz değişimi sebebiyle Eski Kıpçakçada *bayām* biçimi de kullanılmıştır. Anadolu ağızlarında da “badem” anlamı ile *bayam*, *payam*, *piyam* biçimi kullanılmaktadır (DS, 3416). *badem* biçiminin ise daha sonra alındığı anlaşılmaktadır (Eren: 1995/2, 731-736). Türkçeden Sırpçaya *bádem*, Bulgarcaya ise *badēm* şeklinde geçmiştir (Skok, 1971: 87). Günümüz Türk lehçelerinde kullanımı ise şöyledir: Kzk. *badam*, Nog. *badam*, Sart *badam*, Türk. *bādām*, Özb. *bādām*, Tat. *mindal*, *badam*, Yuyg. *badam*, Kgz. *badam*, Az. *badam*.

2.17. norıma [arangium, nouma] < Far. norəma “portakal”.

CC 53b/18'de *arangium* kelimenin Latince karşılığı olarak verilmiştir. “portakal” anlamı ile sadece Codex Cumanicus'ta tespit edilmiştir.

2.18. kovun [melonum, coun] “kavun”.

CC 53b/20'de *melonum* kelimenin Latince karşılığıdır. Eski Türkçede *kağun* şeklinde kullanılmıştır (Caferoğlu, 2015: 161). Orta Türkçe döneminde de *kağun*, *kāğün* şekilleri kullanılmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 56/43). Eski Kıpçakçada *kowun*, *kāwun*, *kovun* biçimleri kullanılmıştır. Kökeni konusunda kesin bilgiler yoktur. Räsänen, Türkçedeki şekilleri Moğolca *ğau*n ile karşılaştırmış,

Moğolcaya ise Tibetçe *ga-gon*, *kau*'dan geldiğini söylemiştir (Räsänen, 1969: 220). Ramstedt, Moğolca *gaun*'un Çince'den geldiğini (?) işaretiyle göstererek Türkçe ve Tibetçe biçimlerini de göstermiştir. (Radloff, 1935: 156b). Clauson morfoloji açısından *kāğ*-kökünden geldiğini ifade etmekle birlikte *kāğün* biçiminde iki uzun ünlünün olması sebebiyle *hātün* gibi yabancı dillerden alıntı olabileceğini söylemiştir (Clauson, 1972: 611b). Egorov'a göre ise *kavun* Arapçadan bir kalıntıdır (Egorov, 1964: 84). Vasmer, Türk lehçelerinden Rusçaya *kavún*, *kaún* şeklinde geçtiğini söylemiştir (Vasmer, 1950-58: I: 499). Doerfer, Tacikçedeki *qāvun* biçiminin Özbekçeden alındığını dile getirmiştir (Doerfer, 1967: 468). Şçerbak ise *kavun*'un Türkçeden Moğolcaya geçtiğini söylemiştir (Şçerbak, 1997: 132/257). Gülensoy da Şçerbak'ın görüşünü desteklemiş, *kavun*'un Türkçe olduğunu savunmuştur (Gülensoy, 2011: 480). Günümüz Türk lehçelerinde kullanımı ise şöyledir: Çuv. *kavān* "kabak", TatK. *kaun*, Nog. *kavın*, Az. *govun*, *yemiş*, Kgz. *kōn*, Özb. *kāvun*, Kzk. *kavın*, Türkm. *gāvun*, Bşk. *kavırı*.

2.19. nardan [pomum granatum] < Far. nārdān "nar".

CC 53a/29'da *pomum granatum* kelimenin Latince karşılığı olarak verilmiştir. "nar" anlamında Codex Cumanicus'ta tespit edilmiştir.

3. Ağaçlar:

3.1. orman [boscus] "orman".

CC'de Latince *boscus* karşılığı verilmiştir (CC 40a/4). Eren *orman* için "ağaçlarla kaplı geniş alan" tanımını vermiştir (Eren, 1999: 309). Ramstedt *orman*'ı Korece *orom*, *oram* biçimiyle ilişkilendirmiştir (Ramstedt, 1949: 179). Sevortyan ise Toharca *or* "ağaç" kelimesiyle orman arasındaki yakınlığa dikkat çekmiştir (Sevortyan, 1974: 472-473). Doerfer de Toharca *or* ile *orman* arasında ilişki kurmuştur (Doerfer, 1963-75: 588). Bu kelime Bulgarca, Sırpça, Arnavutça gibi Balkan dillerinin yanı sıra Rus diyalektlerinde de kullanılmaktadır. Günümüz Türk lehçelerinde ise şöyledir: Az. *meşā* ~ *orman*, Kzk. *orman*, Bşk. *urman*, Çuv. *vırman*, Öz. *ormān*, Tat. *urman*, Kgz. *tokoy*, Türkm. *tokay*.

3.2. ağaç [lignum, trauus, truus] "ağaç".

Eserde Latince karşılık olarak *lignum* verilmiştir (CC 40a/5, 51a/117, 53a/20). *agaç*, Orhun ve Eski Uygur Türkçesinde *ıgaç*, Karahanlı Türkçesinde *yıgaç* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 11/6), Çağatay sahasında Farsça'dan alınma *dıraht* biçiminde kullanılmıştır. Günümüz Türk lehçelerinden Az. *ağac*, Hak. *ağas*, Özb. *dārāht*, Tat. *ağaç*, Kzk. *ağaş*, Kgz. *cığaç*, Bşk. *ağas*, Hlç. *hağaç* şeklindedir.

3.3. üzürmüs [smirra, vxurmurs] < Far. uzurmur “mür ağacı”. CC 42a/21’de Latince karşılığı olarak *smirra* verilmiştir. “mür ağacı” anlamında Codex Cumanicus’ta tespit edilmiştir.

4. Baharatlar:

4.1. darçini [canella, darçíní] < Far. dārçīnī “tarçın”.

CC 41a/2’da sözcüğün Latince karşılığı olarak *canella* verilmiştir. Farsça dārçīnī’den gelmektedir. Tietze, *dār* “ağaç” + *çīnī* >*darçīnī* “Çin’e ait” şeklinde birleştğini söylemektedir (Tietze, 2002: 564). Günümüz Türk lehçelerinde Az. *darçın*, Bşk. *dārsin*, Kzk. *dām kabık*, Özb. *tārçin*, Tat. *darçin*, Türkm. *dalçın*, Yuyg. *koritsa* şeklinde kullanılmaktadır.

4.2. zafran [safranum, zafran] < Ar. za’ferān “safran”.

CC 41b/10’da kelimenin Latince karşılığı *safranum* şeklindedir. Karahanlı Türkçesi döneminde *za’ferān* şeklinde kullanılmıştır (Arat, 2006: 4960, 5669). Kıpçak Türkçesi sahasında *zafran* şeklinde kullanılmaya devam etmiştir. Özbek Türkçesinde *za’feron* şeklinde kullanılmaktadır.

4.3. cincibil [gingalel, gingibil] < Ar. zancabīl “zencefil”.

CC 41a/1’de Latince karşılığı *gingalel* şeklinde verilmiştir. “zencefil” anlamında sadece Codex Cumanicus’ta tespit edilmiştir.

4.4. çaman [cominum, çaman] < Rum. cuminum “kimyon türü bir bitki, çemen, bostan, çayır”.

CC 41b/27’de *cominum* kelimenin Latince karşılığıdır. Eren sözlüğünde “özel kokulu bir bitki ve bunun tohumu” şeklinde tanımlamıştır (Eren, 1999: 84). Tietze “kimyon otu” anlamında Ermenicede *çemen* kelimesinin olduğunu söylemiştir. Ayrıca “bostan, bahçe, bayır” anlamında kullanılan *çemen* kelimesinin Farsçada olduğunu ve bunun emin olmamakla birlikte Eski Türkçeden alınmış olabileceğini belirtmiştir (Tietze, 2002: 494). Drimba ve Rosetti ise Rumcadan alındığını söylemiştir (Drimba, 1966: 484-485). Almancaya Latince *cuminum* şeklinde geçmiş, Kuzey Slav dillerine de Almancadan geçmiştir. Eren, Macarcaya da Almancadan geçmiş olabileceğini belirtmiştir (Eren, 1999: 84). Nişanyan *çemen* ~ Erm. *çaman* “kimyon” (Ofa) ~ Akad *kamūnu* kimyon şeklinde açıklamıştır (Nişanyan, 2007: 92). Gülensoy, Orta Türkçe döneminde *çümgen*, *çim* kelimelerinin olduğunu söylemiştir (Gülensoy, 2011: 229; Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 222/192). Gülensoy, OT *çümgen* ile kimyon arasında oldukça büyük bir fark olduğunu, *çemen* kelimesine *çümgen* mi ya da Rum. *kuminon* mu yakın olduğu tartışmalarını yapmanın yerine DLT’de benzeri kelimeler aranmalıdır demiştir (Gülensoy,

2011: 229-230). Kıpçak Türkçesinde *çemen* şeklinin yanı sıra *çümen*, *çümgen* şekli de kullanılmıştır (GT).

4.5. gül darçini [flos canellae, gul darçinī] < Far. gul dārçinī “tarçın çiçeği”.

CC 41a/3'te kelimenin Latince karşılığı *flos canellae* şeklinde verilmiştir. “tarçın çiçeği” anlamı ile sadece Codex Cumanicus'ta tespit edilmiştir.

4.6. garanful [ganofanj, garanful] < Ar. kıaranful “karanfil”.

CC 41a/6'da kelimenin Latince karşılığı *ganofanj* şeklinde verilmiştir.

5. Otlar:

5.1. vaksız [grana de vermicilus] < Far. vakşīzak “pelin otu, Horasan pelini”.

Eserde kelimenin Latince karşılığı *grana de v[ermilicus]* şeklinde verilmiştir (CC 41b/3). “pelin otu, Horasan pelini” anlamıyla sadece Codex Cumanicus'ta görülmektedir.

5.2. mahmuda [scamonia, magmuda] < Ar. maḥmūda “mahmude otu”.

CC 41b/5'te kelimenin Latince karşılığı olarak *scamonia* verilmiştir. Günümüzde Anadolu'da *mahmude otu*, hekimlikte kullanılan, reçineye benzer bir madde, bingözü, çit sarmaşığı, kahkaha otu (Konya, Mersin), çadır çiçeği, hamıza (Bâlâ-Ankara) anlamlarına gelmektedir (Baytop, 2007: 200).

5.3. sadaf [ruta, sadaf] < Ar. sadāf “sarı çiçekli ve hekimlikte kullanılan, çok yıllık bir bitki, sedef”.

CC 53b/22'de *ruta* kelimenin Latince karşılığı olarak verilmiştir. Azerbaycan ve Özbek Türkçesinde *sādāf*, Başkurt Türkçesinde *mārvāt* ve *sādāf*, Kazak Türkçesinde *marjan*, Kırgız Türkçesinde *sedep*, Türkmen Türkçesinde *sadap* şeklinde kullanılmaktadır.

5.4. ravand [reubarbarum, rauand] < Far. rāvend “ravent”.

CC 41a/28'de Latince karşılığı olarak *reubarbarum* verilmiştir. “büyük yapraklı, beyaz çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitki, ravent” anlamında sadece Codex Cumanicus'ta tespit edilmiştir.

5.5. sabur [alopaticum, sabur] < Ar. şabr “sarısabır”.

CC 41b/21'de Latince karşılığı olarak *aloepaticum* verilmiştir. “sıcak bölgelerde yetişen, yaprakları oldukça yüksek bir sapın tepesinde toplanmış bulunan zambakgillerden bir bitki, sabırotu, sarısabır” anlamında sadece Codex Cumanicus'ta tespit edilmiştir.

5.6. çurunba [citoaria, çürüba] Far. < çurunba “yaprakları haşlanarak salata gibi yenebilen, birkaç yıllık otsu bir bitki, hindiba”.

CC 41b/26'da Latince karşılığı olarak *citoaria* verilmiştir. "hindiba" anlamında sadece Codex Cumanicus'ta tespit edilmiştir.

5.7. siriş (Far. siriş) "yer sakızı, karasakız, zift".

CC 66a /11'de kelimenin Latince karşılığı *bitumen* şeklinde verilmiştir. *siriş* Burhân-ı Katı'da tutkal anlamında kullanılmıştır (Cora, 2007: 245).

5.8. terek [arbor, terac] "ağaç".

Eserde kelimenin Latince karşılığı *arbor* şeklinde verilmiştir (CC 53a/16, 60b/28, 74a/7). Eski Türkçeden itibaren kullanıldığı görülmektedir (Caferoğlu, 2015: 240). Orta Türkçe döneminde terek biçiminde kullanılmaya devam etmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 194/3). Gülensoy *tire-* kökünden *terek* şeklini aldığını söylemiştir (Gülensoy, 2011: 900). Eren ise kökeninin bilinmediğini belirtmiştir (Eren, 1999: 404). Anadolu ağızlarında *terek* ağaç anlamında da kullanılmıştır (DS, V: 3891).

5.9. kovra "anız, ot, kurumuş bitki sapı" anlamı ile CC 57a/23'te kullanılmıştır.

5.10. kendir [canauatium, chendir] "kendir".

CC 44b/17'de kelimenin Latince karşılığı *canauatium*'dur. Clauson sözlüğünde "öncelikle Türklerin ve muhtemelen Hint-Avrupalıların yaşadığı bölgenin yerli bir bitkisi" şeklinde tanımlamıştır (Clauson, 1972: 729). Eski Uygur Türkçesi döneminde *kentir* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Hamilton, 1998: 193). Gombocz, bu kelimenin Türkçeye yabancı bir dilden geldiğini söylemekle yetinmiştir. F. P. Filin, kendirin Avrupa'ya güneydoğudan, Hazar ve Güney Ural steplerinden geldiğini, Slavlara ise İskit topraklarından geçtiğini söylemiştir (Filin, 1962: 113-114). Doerfer de *kendir*'in köken bakımından Türkçe olamayacağını ifade etmiştir (Doerfer, 1963-75: 1647). Macarcada kullanılan *kender* eski bir Türk diyalektinden alınmıştır (Ligeti, 1986: 290-291). Kıpçak Türkçesinde *kendir* şeklinde kullanılmıştır (Toparlı vd., 2007: 138). *kendir*'in günümüz Türk lehçelerinde kullanımı ise şöyledir: Çuv. *kender*, Az. *kändir*, Kzk. *kendir*, Kgz. *kendir*, Nog. *kendir*, Blk. *kendir*, Kklp. *kendir*, Bşk. *kindir*, *tarma*, Özb. ve Yuyg. *kändir*, Türkm. *kendir*, *kenep*, Tuv. *xendir*, Şor. *kendir*, TatK. *kinder*. Tatarlar aynı zamanda *kendir* için *basa* kelimesini de kullanırlar.

5.11. alabota "külünden sabun tozu yapılan bir tür yabancı ot, sabun otu" (CC 57a/23). Argunşah ve Güner eserlerinin sözlük kısmında bu kelimeyi "sabun otu" şeklinde tanımlamışlardır. Oysaki Kıpçak Türkçesi sözlüğünde *alabota* maddesi "kaz ağayı" olarak

açıklanmıştır (Toparlı vd., 2007: 6). Bu bitki ile ilgili diğer kaynaklarda yeterli bilgi bulunamamıştır.

5.12. **tigenek** “diken, dikenli çalı”.

Eski Türkçede “diken” anlamında kullanılan *tiken* kelimesine *+ek* isim yapım ekinin gelmesiyle oluşmuş *tigenek* CC 57a/23'te “dikenli çalı” anlamında kullanılmıştır. Karaçay-Malkar Türkçesinde *tigenek* “bir tür diken” anlamında kullanılmaktadır (Tavkul, 2000: 398).

5.13. **kükel** [rate] < Mog. kögül “kara diken, dikenli bir tür çalı”.

Kelimenin Latince karşılığı *rate* olarak verilmiştir (CC 57a/23). “kara diken” anlamı ile sadece Codex Cumanicus'ta tespit edilmiştir.

6. Sebzeler:

6.1. **turbut** [turbiti] < Far. turb “turp”.

CC 42a/22'de ترب “turb” kelimesinin Latince karşılığı *turbiti*'dir. Farsça *turb*, *turub*, *turf*, *turbut* biçimindedir. Orta Türkçede *turma* “turp” anlamında kullanılmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 184/157). Macarca *torma* biçimini Türkçeden almıştır (Zajackowski, 1932: 93; Räsänen, 1969: 500 a; Doerfer, 1963-75: 897; Clauson, 1972: 549; Ligeti, 1986: 309). Günümüz Türk Lehçelerinde kullanımı ise şöyledir: Az. *turp*, Blk. *turma* “turp”, TatK., Bşk. *torma* “turp”, Türk. *turp*, Nog. *turıp*, KKlp. *türpi*, Özb. ve YUyg. *turp*.

6.2. **hıyar** [papauarum, chear] < Far. hıyār “hıyar, salatalık”.

CC 53b/15'te kelimenin Latincesi *papauarum*'dur. Tietze, Arapçadan dilimize girdiğini söylemiştir (Tietze, 2002: 311). Günümüz Türk lehçelerinde de şöyle kullanılmaktadır: Az. *hıyar*, Türk. *hıyār*, Kaz. *kıyar*, Kgz. *kıyar*, Tat. *kıyar*, Baş. *kıyar*, Özb. *bâdring*.

6.3. **limon** [limonum] < Far. līmūn, līmōn “limon”.

CC 53b/17'de *limonum* kelimenin Latincesi olarak verilmiştir. Farsçada *ilimūn*, *līmūi* *līmūnā* şekilleri de kullanılmaktadır. Bulgarcaya *limon* şekli Türkçeden geçmiştir. Sırpçada *lemon* şeklinde kullanılmaktadır (Tietze, 2002: 282). Türkiye Türkçesinin yanı sıra Az., Öz., Yuyg., Türk., Kaz., Kgz., Bşk. Türkçesinde de *limon* şeklinde kullanılmaktadır.

6.4. **raziyana** [feniculus, raxiana] < Far. rāziyāna “rezene”.

CC 54a/8'de kelimenin Latince karşılığı olarak *feniculus* verilmiştir. “rezene” anlamı ile Codex Cumanicus'ta tespit edilmiştir.

6.5. **şalgam~samuk** [rapa, salghan vel samuc] < Far. şalgām “şalgam”.

CC 53b/29'da *rapa* kelimenin Latince karşılığıdır. Ebu Hayyân Arapça شلجم kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olarak düşünmüştür (Caferoğlu, 1931: 55). Eren, *şalgam*'ın Farsçadan dilimize geçtiğini söylemiştir (Eren, 1999: 383). Gülensoy ise sözlüklerde Farsça *şelgam* ile gösterilmesinin tartışmaya açık olduğunu ve *çal-* köküne –*kan* ekinin eklenmesiyle oluşan *ısırgan*, *alınan* kelimeleriyle oluşum bakımında yakınlık gösterdiğini belirtmiştir (Gülensoy, 2011: 836). Nişanyan ise Arapça ve Ermenice kelimelerin Farsçadan alındığını söylemiştir (Nişanyan, 2007: 583). Orta Türkçede göçüşme olayı sonucunda *çağmur/çamğur* olarak adlandırılan *şalgam*, Anadolu ağzlarında *camgur* şeklinde de kullanılmaktadır (Doerfer, 1963-75: 1329; Radloff, 1935: 346b). Günümüz Türk Lehçelerinde kullanımı ise şöyledir: Az. *şalgam*, Bşk. TatK. *şalkan*, Tel. *çalkan*, Alt. *çalkanaş* “turp”, Özb. *şâlgâm*, Yuyg. *şalgam*, Kzk. *şalkan*, Kgz. *çımğır*.

6.6. mañdanus [petrosemulum, mangdanus] < Rum. makedonîsi “maydanoz”.

CC 53b/26'da kelimenin Latince karşılığı *petrosemulum* olarak verilmiştir.

6.7. kabak [curcutiba] “kabak”.

CC 53b/31'de *curcutiba* kelimenin Latince karşılığıdır. Eski Türkçede *kap+ak* şeklinde karşılaştığımız bu kelime, Orta Türkçe döneminde *kabak* şeklinde kullanılmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 192/164). Doerfer, *kap* köküne küçültme ekinin eklendiğini belirtmiştir (Doerfer, 1963-75: 1419). Clauson da *kabak*'ın *kâb*'ın küçültme biçimi olduğunu söylemiştir (Clauson, 1972: 582b). Gülensoy da bu görüşlere katılmış, *kap+ (a)k* küçültme eki şeklinde oluştuğunu söylemiştir (Gülensoy, 2011: 446). Doerfer'e göre *kabak* Macarcaya Türkçeden geçmiştir. Schmidt ise Karaçayca *bab* şeklinin Kabartaycadan alındığını söylemiştir (Schmidt, 1933: 469). Eski Kıpçakçada da *kabak* biçimi kullanılmıştır. Günümüz Türk lehçelerinde kullanımı ise şöyledir: Kzk. *askabak*, *kâdi*, Nog. *kabak*, Çuv. *xupax*, Az. *gabag*, TatK. *kabak*, Kgz. *kabak*, Öz. *kâvâk*.

6.8. hı[y]ar şanba[r] [cassia, chear sanba] < Far. hıyâr-ı şanbar “acur, Hint hıyarı”.

CC 41a/10'da kelimenin Latince karşılığı *cassia* olarak verilmiştir. Tietze sözlüğünde hıyarşenbe/hıyarşembe maddesinde açıklamış olduğu bu kelimeyi “kabuğu baharat olarak kullanılan bir sıcak memleket ağacı ve onun parçaları” şeklinde tanımlamıştır ve Farsça kökenli bir kelime olduğunu belirtmiştir (Tietze, 2002: 311).

6.9. çügündür [gea, çugundur] säleğ “kırmızı pancar”.

CC 54a/2'de *gea* Latincesidir. Tietze sözlüğünde “pancar, havuç” karşılığını vermiştir. Günümüzde hala Anadolu ağızlarında *pancar* anlamında *çükündür*, *çügündür*, *çukundur* biçimleri kullanılmaktadır (DS, 1307). Eren, kökeninin Farsça olduğunu söylemiştir. Ayrıca Farsçada *çukundur*, *çugundur*, *çuğundur*, *çuqundur* biçimlerinin de olduğunu söylemiştir (Eren, 1999: 102). Balkan dillerine Türkçe yoluyla geçmiştir, Blg., Sırp. *çukundruk çükundruk*. Dankoff ise *çukundur*'un Ermeniceye Farsça yoluyla geçtiğini söylemiştir. Günümüzde Çuvaşçada *çékéntér*, Türkm. *şugundur*, Bşk. *söğöldör*, Nog. *şuvıldır*, Blk. *çügündür* şeklinde kullanılmaktadır.

6.10. lahan [cauli, laghan] < Rum. laħano “lahana”.

CC 54a/3'te Latince karşılığı *cauli* şeklindedir. Rumcadan dilimize geçmiştir. Anadolu ağızlarında lahanaya *dürme* ve *kelem* de denilmektedir (DS, 1684, 2728). Günümüz Türk lehçelerinde lahanaya için Az. *käläm*, Türm. *kelem*, Öz. *käräm*, Kzk. *kapusta*, Kgz. *karam*, *kapusta*, Tat. *käbistä* kullanılmaktadır.

6.11. yışkıç [gischiç] nana “nane”.

CC 53b/23'te kelimenin Latince karşılığı *menta* şeklinde verilmiştir. “Nane” anlamında sadece Codex Cumanicus'ta tespit edilmiştir.

6.12. sarımsak [aleum, sarmışak] “sarımsak”.

CC 54a/4'te *aleum* kelimenin Latincesidir. Orta Türkçeden itibaren izlenebilmektedir. Orta Türkçede *samursak*, *sarmusak* biçiminde kullanılmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 263/229). Aynı zamanda Orta Türkçede *basar* da kullanılmıştır (Clauson, 1972: 374b). Eski Kıpçakçada *sarımsak*, Çağatayca'da ise *sarımsak* şeklinde geçmektedir. Eren, lehçelerdeki şeklini örnek göstererek Kaşgarlı Mahmud'un *sarmusak*'ın *sarımsak* şeklinde okunmasının üzerinde düşünülmesi gerektiğini söylemiştir (Eren, 1999: 357). Doerfer ise Orta Türkçedeki *sarmusak*'ın orijinal şekli olduğunu kabul etmiştir. Gülensoy, *sar-ı(u)m+sak*'ın en uygun biçimi olduğunu söylemiştir (Gülensoy, 2011: 739). Zajackowski Türkçe sar- kökünden geldiğini söylemiştir (Zajackowski, 1932: 38). Doerfer ise bu görüşe şüpheyle yaklaşmış ve *sarımsak*'ın biçim yönünden izaha muhtaç olduğunu söylemiştir. Ayrıca Doerfer, *sarımsak*'ın Moğolca ve Tacikçeye de geçtiğini belirtmiştir (Doerfer, 1963-75: 1238). Teleütler sarımsak için *mañır~pağır* kelimelerini kullanmaktadırlar (Ramstedt, 1913: 232). Altay Türkleri ise Moğolcadan aldıkları *pağır*'ı kullanırlar. Kazaklar *sarımsak*, Türkmenler *sarımsak*, Karakalpaklar *sarımsak*, Özbekler *särimsäk*, Kırgızlar *sarımsak*, *sarmısak*, Başkurtlar *harımhak*, Nogaylar *sarımsak* şeklinde kullanmaktadırlar.

6.13. salg [sālg] < Ar. sālġ “adaçayı”.

CC I 53b/24’te Latince karşılığı *salvia* olarak verilmiştir. “adaçayı” anlamı ile sadece Codex Cumanicus’ta tespit edilmiştir.

6.14. ispanak [yʃpanac] “ispanak” Rum. < σπαύάκι (spanáki) < Lat. spinaceum.

CC 53b/25’te kelimenin Latince karşılığı *spinatium* şeklinde verilmiştir. Rumca *ispanaki*, Türkçeye *ispanak* şeklinde geçmiştir (TAS, 365).

6.15. kababa [chibebe domestica, chababa,] < Ar. kabāba “Hint biberi”.

CC 41a/26’da *chibebe domestica*, *chibebe silvestris*, *chababa* Latince karşılığı şeklinde verilmiştir. “Karabiberi andırır taneli, kuyruklu biber, Hint biberi” anlamında sadece Codex Cumanicus’ta tespit edilmiştir.

6.16. sogan~yova [cepe, sogan vel youa] “soğan”.

CC 54a/5’te *cepe* kelimenin Latince karşılığı olarak verilmiştir. Eski Türkçede *soğan* şeklinde kullanılmıştır (Caferoğlu, 2015: 207). Orta Türkçe döneminde *soğan*, *soġun* olarak geçmektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 206/176). Räsänen emin olmamakla birlikte Moğolcadan alındığını söylemiştir (Räsänen, 1969: 357b). Ramstedt de Moğolca *songina* ile ilişkilendirmiştir (Ramstedt, 1913: 232; Radloff, 1935: 331). Clauson, Eski Uygurca *oġun* “soğan” kelimesinin göçüşme yoluyla *soġun* şeklini aldığını ifade etmiştir. Clauson ayrıca Moğolcaya *songina* şeklinde geçtiğini söylemiştir. Dimitriev ve Damdinov *sogan*’ın Moğolcadan Türkçeye geldiğini belirtmiştir (Clauson, 1972: 245). Gülensoy ise Moğolcadan alıntı olduğunu söyleyenlere karşı çıkmış, so(> u)ğ(> v)a(> o)n şeklinde geldiğini söylemiştir (Gülensoy, 2011: 790). Günümüz Türk lehçelerinde kullanımı ise şöyledir: Az. *soġan*, Nog. *soġan*, Yuyg. *soġan*, *sokan*, TatK. *suġan*, Bşk. *huġan*, Çuv., Suyg. *suhan*, Alt., Tel. *soġono*, Kzk. Kgz. Özb., Yuyg., KKlp. ise soġana Farsça *piyaz* ismini vermektedirler.

6.17. marul [latucha, marul] < Rum. marúli “marul”.

CC 53b/27’de kelimenin Latince karşılığı *latucha* olarak verilmiştir.

7. Baklagiller:

7.1. birinç [risun, brinç] < Far. birinc “buğdaygillerden, kökleri bol su içinde yetişen bir bitki, pirinç”.

Eserde kelimenin Latince karşılığı *risun* şeklindedir (CC 46b/1, 55b/4). Tietze sözlüğünde *birinç* için iki anlam vermiştir. İlki “hububat” diğeri “bakır, çinko karışımı sarı maden” dir. (Tietze, 2002:

353). Eski diyalektlerde pirinç karşılığı olarak *tuturkan* kullanılmıştır (Brockelmann, 1954: 53; Räsänen, 1969: 502b; Caluson, 1972: 460b). Türkçeden Sırpçaya *pirinač* şeklinde geçmiştir (Škalić, 1966: 518). *pirinç* Farsçada kabuğu ayıklanmış çeltiğe verilen addır. Bu anlamı Türkçeye de Farsçadan geçmiştir (Clauosn, 1972: 460b; Ligeti, 1953: 87; Räsänen, 1969: 385b). Günümüz Türk lehçelerinde *pirinç*'in yanı sıra *kürüç* kelimesi de kullanılmaktadır. Kgz. *kürüç*, Kzk. *kürüş*, KKlp. *güriş*. Türkmenler *bürünç* yanı sıra *tüvi* kelimesini de kullanmaktadırlar.

7.2. bugday~bodday~aşlık [granum, buğday vel boday vel aslıc] “buğday”.

CC 55b/2'de kelimenin Latince karşılığı *granum*'dur. Eski Türkçeden itibaren kullanılmaktadır. Orta Türkçede *buğday* şeklinde kullanılmıştır. Eski Kıpçakçada *buğday*'ın yanı sıra *būday* da kullanılmıştır. Moğolcaya *buğudai* şeklinde Türkçeden geçmiştir (Ligeti, 1986: 30). Macarcaya Eski Türk dilinden *buğudai* şeklinde geçmiştir (Gombocz, 1912: 42; Ligeti, 1957:298-299; Ligeti, 1986: 30). Ancak günümüzde *būza* şeklinde kullanılmaktadır (Karaağaç, 2008: 135). Ramstedt Kalmıkça *bajr*'ın kökenini bilmediğini söylerken Kazan Tatarcasında kullanılan *boray carması* ile karşılaştırmıştır (Radloff, 1935: 29b). Ayrıca Ramstedt, Korece *pori* “barley” ile Tatarca *boray*'ı, Çuvaşça *puri* biçimiyle karşılaştırmıştır. Eren ise Ramstedt'in bu karşılaştırmasının herhangi bir dayanaktan yoksun olduğu görüşündedir (Eren, 1999: 62). Günümüz Türk lehçelerindeki kullanımı ise şöyledir: Alt., Tel., Şor., *pūday*, Türkm. *buğday*, Az. *buğday*, Çuv. *pāri* “kara buğday” (Bayram, 2007: 214), Kzk. *biday*, Öz. *buğdāy*, Tat. *boday*, Kgz. *būday*, Yuyg. *buğday*, Bşk. *bozay*.

7.3. arpa [ordenum] “arpa”.

CC 55b/3'te *ordenum* kelimenin Latince karşılığıdır. Eski Türkçeden itibaren *arpa* şeklinde kullanılmaya başlamıştır (Caferoğlu, 2015: 20). Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada *arpa* biçiminde kullanılmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 74/62, 329/267). Németh *arpa*'nın Hind-Avrupa dillerinden alıntı olduğunu söylemiştir. Doerfer de bu görüşleri destekleyici bir değerlendirmede bulunmuştur (Doerfer, 1963-75: 445). Clauson Toharcadan kalma bir alıntı olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972: 198b). Poppe ise Altayca olduğu görüşündedir (Poppe, 1960: 87). Dmitrieva *arpa*'nın Farsça olduğu söylemişse de Eren bu görüşün yanlış olduğunu açıklamıştır (Dmitriyeva, 1975: 23). Ayrıca Eren *arpa*'nın komşu dillere ve bilhassa Balkan dillerine Türkçeden geçtiğini söylemiştir (Eren,

1999: 19). Gülensoy ise Türkçe~Moğolca ortak söz olduğu görüşündedir (Gülensoy, 2011: 79). Günümüz Türk lehçelerindeki kullanımı ise şöyledir: Alt. *arpa*, TatK. *arpa*, Kzk. *arpa*, KKLp. *arpa*, Çuv. *urpa*, Tel. *arpa*, Türkm. *arpa*, Özb. *ärpâ*, Yuyg. *arpa*, Tat. *arpa*, Kgz. *arpa*.

7.4. nohut [ciceri, noghuc] < Far. nohüt “nohut”.

CC 55b/6’da Latince karşılığı *ciceri* şeklinde verilmiştir. Türkçeye Farsçadan geçmiştir. Farsçada *nuxūd* biçiminde kullanılmaktadır. OFa. *naxōd* biçiminde kullanılmıştır (Nişanyan, 2007: 631).

7.5. marcumak [lenticula, maruımac] < Far. marcūmak “mercimek”.

CC 55b/7’de kelimenin Latince karşılığı olarak *lenticula* verilmiştir. Far. *mardum* “adam” köküne *+ak* ekinin gelmesiyle *mardumak* “gözbebeği, lens” şeklini almıştır. Farsça *marcü* “mercimek tanesi” anlamındadır. Latince *lens*, *lenticula*, *lenticulus* “mercimek” anlamına gelmektedir. Nişanyan sözlüğünde Latince ve Farsçada asli anlamının “mercimek” olduğunu belirtmiştir (Nişanyan, 2007: 560).

7.6. tuturgan [risun, tuturgan vel brıng] “pirinç”.

CC 55b/4’te kelimenin Latince karşılığı olarak *risun* verilmiştir. Clauson sözlüğünde “pirinç, burçak” şeklinde tanımlamıştır. Clauson *tuturgan* kelimesinin *tutur-* fiili ile ilişkilendirilmesine semantik açıdan bir yakınlık olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır (Clauson, 1972: 460). Eski Türkçede pirinç karşılığı olarak *tuturkan* kullanılmıştır (Caferoğlu, 2015: 255). Orta Türkçe ve Eski Kıpçakçada da *tuturkan* kullanılmaya devam etmiştir. (Doerfer, 1963: I, 5) Günümüzde kullandığımız pirinç ise Farsçadan alınmıştır. Ayrıca kabuğu ayıklanmış pirince verilen *çeltik* ismi de Farsçadan Türkçeye geçmiştir. Sırpçada *pirinç* karşılığı olarak kullanılan *pirinač* Türkçeden geçmiştir (Škalić, 1966: 518). Günümüz Türk lehçelerinde pirinç’e başka adlandırmalar da verilmiştir. Kazaklar *kürüş*, Kırgızlar *kürüç*, Kara Kalpaklar *güriş ve salı*, Özbekler *gürüç* adlarını kullanırlar. Bunun yanı sıra Azeriler *bürünç*, Türkmenler *bürünç* ismini kullanırlar.

7.7. tüvi~töv [pistun, tuuj vel tw] “darı”.

CC 55b/5’te *pistun* kelimenin Latince karşılığıdır. “darı” anlamıyla sadece Codex Cumanicus’ta görülmektedir. Günümüzde Türkmenler *tüvi* kelimesini pirinç anlamında kullanmaktadır (Tekin-Ölmez vd. 1995: 640).

7.8. bırçak [erbegia, brızac] “burçak”.

CC 55b/8'de *erbegia* kelimenin Latince karşılığıdır. Clauson "hayvanlara yedirilen bir ot" şeklinde tanımlamıştır (Clauson, 1972: 357). Eski Türkçeden itibaren kullanılmaktadır (Caferoğlu, 1931: 53; Bang vd., 1929-59: VII 16, 40) Orta Türkçe döneminde de aynı şekilde kullanılmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 234/203). Räsänen Çuvaşça *perža* "burçak"ın Macarcaya *borsó* biçiminde geçtiğini söylemiştir (Räsänen, 1969: 39). Eren sözlüğünde *burçak* maddesine yer vermemiştir. Kazaklar *burşak*, Kırgızlar *buurçak* "nohut", Çuv. *pırša*, Alt. *murçak* "nohut" şeklinde kullanılmaktadırlar.

7.9. ovus [segara, ous] < Rus. oves "çavdar".

CC 55b/11'de *segera* kelimenin Latince karşılığı olarak verilmiştir. "Çavdar" anlamıyla sadece Codex Cumanicus'ta görülmektedir. Nişanyan bu kelimenin Avesta dilinde ve Sanskritçe *yava* ile Hint-Avrupa anadilinde aynı anlamdaki *yewos*'tan evrilmiş şekli olduğunu söylemiştir. (Nişanyan, 2007: 131).

7.10. tarı [miliun, tarı] "darı".

CC 55b/21'de *miliun* Latince karşılık olarak geçmektedir. Eski Türkçede *tariğ* biçiminde kullanılmış olan kelime "darı, hububat" anlamının yanı sıra "ekin, soy" anlamlarına da gelmektedir (Bang vd., 1929-59: IV 10, 6; Malov, 1932: 143 "darı"; Gabain, 1935: 292 "soy"). *tariğ* Orta Türkçede "ekin, arpa, buğday, tohum" anlamlarına gelmektedir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 14/7, 88/79). Eren, Türkçe *tarı*- "ekin ekmek" kökünden geldiğini belirtmiştir. Eski Türkçe metinlerde *tarı*- yaygın olarak kullanılmış, daha sonra tarihî Türk lehçeleri döneminde ise yerini *äk*- fiiline bırakmıştır (Gül, 2012: 99). Eski Türk lehçelerinde *üyür*, *ügür* > *yügür* de darı anlamında kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmud, Türklerin darı anlamına karşılık olarak *ügür*'ü kullandıklarını söylemiştir. Kutadgu Bilig'de *tarı*- "ekmek" (Arat, 2006: 1392), Atabetü'l-Hakayık'ta *tarı*- "ekmek" (Arat, 1992: LX- 55), şeklinde kullanılmıştır. Eren ise Oğuzların *üyür*'ü darı anlamında kullanmadıklarını susam yağına *yağ ügürü* dediklerini belirtmiştir (Eren, 1999: 105-106). Eren'in bu görüşüne Räsänen de katılmıştır (Räsänen, 1969: 54). Macarcada Türkçeden alıntı olan *dara* "irmik" şekli kullanılmaktadır. Eski Kıpçakçada sondaki *ğ* düşmüş ve *tari/tari*, Çağatayca'da ise *tariğ* biçimini almıştır. Bu şekli günümüzde de kullanılmaktadır. Günümüz Türk lehçelerinde kullanımı ise şu şekildedir: Krg. *tarū*, Az. *darı*, Kzk. *tarı*, Türkm. *darı*, Tat. *tarı*, Yuyg. *terik*. Şor Türkçesinde *tarı*- fiilinden türemiş olan *taraa* kelimesi "darı, mısır" anlamında kullanılmaktadır (Akalin vd., 1995: 110).

7.11. şirihîş[t]~tarañçubin [mana, sirichisch vel tarã, şîr-i hişt] < Far. şîr-i hişt.

CC 41a/19 Latince karşılığı *mana* şeklindedir. “Bir tür mantar “kudret helvası, hõbelek” anlamında sadece Codex Cumanicus’ta tespit edilmiştir.

Sonuç

Codex Cumanicus’ta 71 adet bitki adı tespit edilmiştir. Bu bitki adlarını kendi aralarında grupladığımızda çiçekler için 2, meyve ve yemişler için 19, ağaçlar için 3, baharatlar için 6, otlar için 13, sebzeler için 17, baklagiller için ise 11 olarak tespit edilmiştir.

Kuman-Kıpçaklarının hâkim oldukları bölgede farklı milletlerden insanların yaşaması, CC’de geçen bitki adlarıyla ilgili söz varlığını da etkilemiştir. Farklı milletlerden insanlarla etkileşim kelime alıntılama sonucunu da doğurmuştur. CC’deki bitki adlarının 27’si Türkçe kökenli iken, 26’sı Farsçadan, 8’i Arapçadan, 8’i Rumcadan bir tanesi Moğolcadan ve bir tanesi de Rusçadan alınmıştır.

CC’deki bitki adları içerisinde ılıman iklim koşullarında yetişen meyvelerin sayısı fazladır. Kuman-Kıpçaklarının yaşadıkları coğrafyanın iklim koşulları dikkate alındığında, bu bitkilerin Karadeniz’in kuzeyinde yetişme imkanı yoktur. Ancak geniş bir coğrafyaya yayılmış Kuman-Kıpçaklarının farklı milletlerle savaş, ticaret vb. ilişkileri neticesinde bu bitkileri öğrendikleri söylenebilir.

CC’de tespit edilen Türkçe bitki adlarından *çiçek, yemiş, érik, alma, kovun, yüzüm, ağaç, kendir, kabak, soğan, arpa, tarı* çeşitli ses değişiklikleri olmakla birlikte Eski Türkçeden günümüz Türk lehçelerine kadar geniş bir zaman diliminde kullanılmıştır ve günümüzde kullanılmaya devam etmektedir. *Tuturgan ile tüvi* bitki adları ise CC’den sonra kullanımdan düşerek arkaik unsur haline gelmiştir. *Çurunba, tigenek, kababa, ovuş, ravand, norıma vd.* gibi bitki adları ise Kıpçak Türkçesi dönemi eserleri içerisinde sadece CC’de tespit edilmiştir.

CC’de aynı anlama gelen hem Türkçe hem de başka dillerden alıntı bitki adlarının kullanıldığı görülmektedir. Mesela “pirinç” anlamında *tuturgan* Türkçe, *birinç* ise Farsçadan alıntıdır. Bu durumdan hareketle, geniş bir alana yayılmış ve farklı kültürlerle tanışmış Kuman Kıpçaklarının diline bazı kelimelerin yeni girmeye başladığı ve *tuturgan*’ın zamanla unutulmuş yerini *birinç*’e bıraktığı söylenebilir.

Kısaltmalar

Alt. Altay Türkçesi

Ar. Arapça
Az. Azerbaycan Türkçesi
bkz. Bakınız
Blk. Balkarca
Blg. Bulgarca
Bşk. Başkurt Türkçesi
CC Codex Cumanicus
Çağ. Çağatay Türkçesi
Çuv. Çuvaş Türkçesi
DLT Dîvânu Lugâti't-Türk
DS Derleme Sözlüğü
Far. Farsça
GT Gülistan Tercümesi
Hak. Hakas Türkçesi
Hlç. Halaç Türkçesi
Ker. Kerkük Türkçesi (Irak Türkmen)
Krç-Blk. Karaçay Balkar Türkçesi
Kgz. Kırgız Türkçesi
KKlp. Karakalpak Türkçesi
Kzk. Kazak Türkçesi
Nog. Nogay Türkçesi
OFa. Orta Farsça
OT. Orta Türkçe
Özb. Özbek Türkçesi
Rum./R. Rumca
Rus. Rusça
Suyg. SarıUygur Türkçesi
Şor. Şor Türkçesi
Tat. Tatar Türkçesi
TatK. Kazan Tatarcası
Tel. Teleüt Türkçesi
Tuv. Tuva Türkçesi
Türkm. Türkmen Türkçesi
Yak. Yakut Türkçesi
Yuyg. Yeni Uygur Türkçesi
Yun. Yunanca

Kaynakça

AKALIN, Şükrü Haluk vd. (1995), *Şor Türkçesi Sözlüğü*, Türkoloji Araştırmaları, Adana.

ARAT, Reşit Rahmeti (1992), *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki Atabetü'l-Hakayık*, TTK Yayınları, Ankara.

ARAT, Reşit Rahmeti (2006), *Kutadgu Bilig*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.

ARGUNŞAH, Mustafa-GÜNER, Galip (2015), *Codex Cumanicus*, Kesit Yayınları, İstanbul.

BANG, W-GABAIN, A. von T- RACHMATI, G. (1929-1959) *Türkische Turfan- Texte I - X*, ABAW, Berlin.

BAYRAM, Bülent (2007), *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Tablet Yayınları, Konya.

BAYTOP, Turhan (2007), *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

BROCKELMANN, C. (1954), *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, Leiden.

CAFEROĞLU, Ahmet (1931), *Abû Hayyân Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk*, Evkaf Matbaası, İstanbul.

CAFEROĞLU, Ahmet (2015), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. Baskı, TDK Yayınları, Ankara.

CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish*, Oxford.

CORA, Elif (2007), *Burhân-ı Katı'da Yer Alan Türkçe Sözcükler ve Deyimler Dizini*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.

ÇAĞATAY, Saadet (1944), "Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla", *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 5, C. 2, s. 759-772.

ÇAĞATAY, Saadet (1978), "Codex Cumanicus Sözlüğü", *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara.

DMITRIYEV, N. K. (1962), "Gagauzskie etjudy" *Stroj tjurkskix jazykov*, Izd-vo Vostocnoj Literatry, Moscow.

DMITRIYEVA, L. V. (1975), "Nekotoriye İtogi İzüçeniya Nazvaniy Rasteniy v Türkskih Yazıkah Sopostavitel'no s Drugimi Yazıkami Altayskoy Sem'yi", *Sovetskaya Türkologiya II*, ss. 13-23.

DOERFER, G. (1963, 1965, 1967, 1975), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden.

DOERFER, G. (1967), *Türkische Lehnwörter im Tadschikischen*, Wiesbaden.

DOERFER, Gerhard (1971), *Khalaj Materials*, The Hague, Indiana University Publications UAS Volume 115.

DRIMBA, Vladimir (1966), "Quelques leçons et etymologies comanes", *RRL 11*, ss. 481-489.

EGOROV, V. G. (1964), *Ëtimologičeskij slovar' čuvaškogo jazıyka*, Çeboksarı.

ERCİLASUN, A. Bican- AKKOYUNLU, Z. (2015), *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara.

EREN, Hasan (1995) "Türkçe'de Doublet Örnekleri", *Türk Dili* (523-Temmuz), ss. 731-736, Ankara.

EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara.

ERSOYLU, Halil (2004), *Türk Argosu Üzerinde İncelemeler*, L&M Yayınları, İstanbul.

FILIN, F. P. (1962), *Образование языка восточных славян*, Leningrad.

GABAIN, A. von (1935), *Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsang's*, SBAW., VII, Berlin.

GOMBOCZ, Zoltan (1905), "Az altaji nyelvnek hangtörtenetehez", *Nyelvtudományi Közlemények*, S: 35, ss. 241-284.

GOMBOCZ, Zoltán (1912), "Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache", *Mémoires de la Société finno-ougrienne* 42, Helsinki.

GÜL, Bülent (2012), "tarı- Fiili ve Türevleri Üzerine", *bilig*, S. 61, ss. 99-120.

GÜLENSOY, Tuncer (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi I (A-N) II (O-Z)*, 2 Baskı, TDK Yayınları, Ankara.

GÜNER, Galip (2013), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul.

HAMILTON, J. Russell (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, TDK Yayınları, Ankara.

KARAAĞAÇ, Günay (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

KARAAĞAÇ, Günay (2015), *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989), *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)*, TDK Yayınları, Ankara.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.

Karşılaştımanlı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1991), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Komisyon (2009), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-VI*, TDK Yayınları, Ankara.

LEVITSKAYA, L. S.- BLAGOVA, G. F.- DIBO, A. V.- NASILOV, D. M. (2003), *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (L-M-N-P-S)*, Vostaçnaya Literatura Rossiyskaya Akademia Nauk, Moskva.

LEVITSKAYA, L. S.- DIBO, A. V.- RASSADIN, V. I. (1997), *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (K-K)*, Rossiyskaya Akademia Nauk İstitut Yazıkoznaniya, Moskva.

LEVITSKAYA, L. S.- DIBO, A. V.- RASSADIN, V. I. (2000), *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (K)*, Rossiyskaya Akademia Nauk İstitut Yazıkoznaniya, Moskva.

LIGETI, Louis (1953), "Historie du lexique des langues turques", *Rocznik Orientalistyczny*, S: 17, ss. 80-91.

LIGETI, Louis (1957), *Az 'ajándék' két török-perzsa neve*, MNy 53, ss. 157-159.

LIGETI, Louis (1965), "Le lexique mongol de Kirakoa de Gandzak", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest, ss. 141-197.

LIGETI, Louis (1986), *Amagyar nyelvék török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*, Budapest.

MALOV, S. E. (1932), "Uygurskie rukopisnie dokumenti ekspeditsii", *Zapiski Instituta Vostokovedeniya Akademii Nauk, Oldenburga*, ss. 129-149.

MUSAEV, K. M. (1975), "Leksika tjurkskix jazıkov v sravnitel'nom osveščeni", *Zapadnokypçakskaja grupp*a, Moskva.

NİŞANYAN, Sevan (2007), *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yayınları, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul.

PELLIOT, Paul (1925) "Les notes à h initiale aujourd'hui amuie, dans le mongol des XIII et XIV siècles", *Journal Asiatique I*, ss. 193-263.

PETRA Skok (1971-1974), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-IV*, Zagreb.

POPPE, Nicholas (1958), "On some words for 'guest' in the Altaic languages", *Jean Deny Armağanı*, ss. 197-201, TTK Basımevi, Ankara.

POPPE, Nicholas (1960), *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen, Porta Linguarum Orientalium, Teil I, Vergleichende Lautlehre*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

RADLOFF, Wilhelm (1935), *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki.

RAMSTEDT G. J. (1913) "Az n hang a mongolban és a töörökben", *Nyelvtudományi Közlemények*, S: 42, ss. 229-238.

-
- RAMSTEDT, G. J. (1914-1916) *Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte*, Keleti Szemle Budapest.
- RAMSTEDT, G. J. (1922-1923), Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassichen, *JSFOu*, vol. 32.
- RAMSTEDT, G. J. (1949), *Stadies in Korean Etymology*, *MSFOu*, vol. 95, Helsinki.
- RÄSÄNEN, M. (1949) *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, *Studia Orientalia* Edidit Societas Orientalis Fennica 15, Helsinki.
- RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch einesetymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki .
- SCHMIDT, Gustav (1933), "Über die kaukasichen Lehnwörter des Karatschajischen", *Mémoires de la Société Finno-Ougienne* 67, ss. 465-471.
- SEVORTYAN, E. V. (1974, 1978, 1980), *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (B-V-G-D)*, Akademia Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya, Moskva.
- SEVORTYAN, E. V.-LEVITSKAYA, L. S. (1989), *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (C-Ç-Y)*, Akademia Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya, Moskva.
- ŠKALJIĆ, Abdullah (1966), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo.
- SKOK, Petar (1971-1974), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-IV*, Zagrep.
- ŞÇERBAK, Aleksandr Mihayloviç (1997), *Rannie tjurksko-mongol'skie jazykovye svjazi (VIII-XIV vv.)*, Sankt-Petersburg.
- TAVKUL, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- TEKİN, T., ÖLMEZ M. vd. (1995), *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Sımurg Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talat (1978), "Avrupalılar ve Türkçenin Latin Harfleriyle Yazımı", *Türk Dili*, 326, ss. 590- 594.
- TIETZE A. (1967), "Persian Loanwords in Anatolian Turkish", *Oriens* 20, ss. 125-168.
- TIETZE, A. (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Sımurg Yayınları, İstanbul.
- TOPARLI, R., VURAL, H., KARAATLI, R. (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara.
- TOPARLI, Recep (2003), *Ed- Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK Yayınları, Ankara.
-

USER, H. Ş. (2006), *Başlangıcından Günümüze Türk yazı Sistemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

VASMER, Max (1950-1958), *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, I-III, Universitätsverlag Winter GmbH Heidelberg.

ZAJACKOWSKI, Ananiasz (1932), "S"ufisky imienne i czasownikowe w języku zachodniokaraimskim", *Prace Komisji Orientalistycznej*, S. 15, Krakow.